

НА ТЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ОНОМАСТИКОНУ: ТЕНДЕНЦІЇ КОНОТАТИВНИХ НАШАРУВАНЬ¹

У статті розглядаються деякі явища в українській онімії (переважно кінця ХХ — початку ХХІ ст.), пов'язані з формуванням у певних груп топонімів та в певних антропонімів конотативних нашарувань (аж до утворення нових, переносних значень), — це: а) конотативна «соціолінгвістична карта» української топонімії за рядом тематичних напрямів; б) деякі нові явища в українській антропонімії.

Ключові слова: сучасний український ономастикон, соціолінгвістична ономастика, ономастична конотація, українська топонімія, українська антропонімія.

1. У системі сучасної української онімії, особливо серед ойконімів і урбанонімів, меншою мірою серед антропонімів, у зв'язку з досить різкою динамізацією мовних процесів і демократизацією мовних явищ під дією різноманітних соціальних чинників помітно увиразнилися її соціолінгвістичні аспекти², що виявляється не тільки в творенні нових назв та перейменуванні, але і в змінах конотативних образів власних назв та розширенні їхнього семантичного діапазону. Слід, звичайно, мати на увазі, що в набутті онімом певного конотативного ореолу, крім основного семантичного фактора, який, власне, і є об'єктом соціолінгвістичної ономастики, певну роль можуть відігравати і психолінгвістичні та стилістичні чинники (вплив на свідомість певного звукового образу, внутрішньої форми слова або свідоме обігрування їх з відповідною зображально-виражальною функцією: див. нижче, наприклад, *Хацанетівка, Кобеляки, Чорнобиль* та деякі інші топоніми). У пропонованій статті розглядається ряд українських топонімів та антропонімів, які досить виразно функціонують у мовному просторі сучасної України з різноманітними «соціальними» конотаціями (семантико-образними та емоційно-оцінними асоціативними нашаруваннями) або вже з переростанням таких «співзначень» в окремі переносні значення³.

В умовах політизації соціально- і культурно-мовних питань у сучасній Україні природно, що й у сфері конотативного ономастикону її мовний простір не завжди

¹ Див. першу статтю цього циклу: *Тараненко О. О.* На теми сучасної української ономастики // *Мовознавство*. — 2007. — № 1. — С. 6–22.

² Див. про соціолінгвістичні аспекти ономастики, наприклад: розділи «Polityka i pragmatyka w zakresie nazw własnych» і «Nazwy własne a problematyka społeczna» в кн.: *Słowińska onomastyka* : Encyklopedia : W 2 t. — Warszawa ; Kraków, 2002–2003. — Т. 1. — С. 261–296; Т. 2. — С. 411–431; *Беленькая В. Д.* Топонимы в составе лексической системы языка. — М., 1969. — С. 23–29.

³ Ряд українських конотонімів (термін *Є. С. Отіна*) з уже розвиненими переносними (уже узуальними або ще тільки образно-оказіональними) значеннями (*Гуляйполе, Жмеринка, Запорожская Сечь, Конотон, Мазепа, Махно* та деякі ін.) подано в ґрунтовній праці (на матеріалі російської мови): *Отин Е. С.* Словарь коннотативных собственных имен. — Д., 2005. — 411 с. (далі в тексті: *Отин*); у короткому довіднику : *Лінгвокраїнознавчий словник власних назв української мови* / Уклад.: *О. В. Кровицька, З. О. Мацюк, Н. І. Станкевич*. — Вип. 2: Географічні назви. — Л., 2005. — Зош. 1. — 90 с. Про символічні топоніми та антропоніми як концепти українського ономастикону див. також: *Карпенко О. Ю.* Проблематика когнітивної ономастики. — О., 2006. — 328 с. Про нові явища в українській конотативній онімії див. також: *Стишов О.* Семантична модифікація власних назв // *Укр. мова*. — 2005. — № 2. — С. 88–97.

являє собою певну семантико-образну та емоційно-оцінну однорідність (як у тих тематичних сферах, у ставленні до яких суспільство загалом єдине,— це, наприклад, екологія довкілля: *Чорнобиль* і под.), поділяючись у баченні суспільством теперішнього і майбутнього молоді української державності за ставленням різних верств населення, по-перше, до співвідношення українського етнічного і українського державного в орієнтирах держави, по-друге, до радянського минулого й комуністичної ідеології, по-третє, до спільної історії з Росією і до сучасної Росії на кілька соціально-культурних дискурсів: а) український національний дискурс (прихильники його повнішої, ширшої реалізації характеризують себе як національно-патріотичні сили), який виражається в позиціях різних політичних, громадських, культурних кіл української як політичної, так і культурно-мовної орієнтацій; б) дискурс російської культурно-мовної орієнтації (в політичному плані він може прилягати як до попереднього, так і до наступного з дискурсів); в) дискурс проросійської політичної орієнтації (з орієнтуванням на Росію як державу); г) дискурс лівих політичних сил (у мовному плані в основному прилягає до двох попередніх); г) український офіційний дискурс, який реалізується в заходах державної мовної політики, у виступах державного керівництва тощо. Чотири перші з названих дискурсів можуть мати як поміркованішу, так і радикальнішу форми вияву. Офіційний дискурс за своєю природою намагається бути «центристським», загалом віддаючи все ж перевагу українським політичній і культурно-мовній орієнтаціям, але коливання його реалізації в різний час і з боку різного керівництва можуть бути спрямовані і в напрямі інших дискурсів.

2. Топоніми. Конотативна «соціолінгвістична карта» сучасної української топонімії групується за рядом тематичних напрямів. Подані нижче тематичні лінії, звичайно, не охоплюють усіх українських топонімів з конотативними нашаруваннями «соціального» характеру: це, зокрема, *Бабин Яр* — як символ масового знищення людей німецькими нацистами під час Другої світової війни, насамперед голокосту єврейського народу; *Гуляйполе* — центр махновського руху в роки громадянської війни, «столиця» Махна; переносно — про зону суспільного безладдя, анархії (Отин, 121); про саме явище безладдя, анархії — так, тепер кажуть, наприклад, про «правописне гуляйтілля» в українській мові (на рівні апелювативної лексики цей конотонім уходить до ряду позначень виявів індивідуалізму, неохильності до дисципліни — як нібито характерних особливостей українського менталітету: *отаманичина, махновщина, «Де два українці, там три гетьмани»*).

2.1. Насамперед це, звичайно, **лінія державотворчих орієнтацій і політичних орієнтирів** нової України. Ця лінія виявляється, по-перше, в активізації вживання назви *Україна* та похідних *український, українець, українка* з актуалізацією розуміння їх у «державному» значенні (на відміну від попереднього розуміння України як «(радянської або національної) республіки», а раніше навіть як краю):

а) це утвердження топоніма *Україна* як позначення вже реального факту української державності в словосполученнях *незалежна (самостійна) Україна*; набуття ним метонімічного значення державного керівництва країни: «Переговори *України* з Італією» і под.; уживання його в складі назв найвищих державних посад, почесних звань тощо: *Президент України, Герой України*; зросла частотність уживання цього слова в назвах товарів вітчизняного виробництва: «Перший вітчизняний вагон європейського класу відправився позавчора з центральної прохідної концерну. Вагон носить ім'я “Україна”» (УК⁴, 15.08.2001);

б) закріплення в сполученні з формами знах. і місц. в. цього слова «державного» применника *в*: *в Україну, в Україні* (з обмеженням уживання тут применника *на*) — спочатку із семантичною спеціалізацією (Україна як держава, а не як край), а незабаром поширившись уже щодо України взагалі («в Україні ХУІІІ ст.» і под.). Семантичне розмежування конструкцій з применниками *в* і *на* при іменнику *Україна* йде ще від І. Огієнка, який у середині 1930-х рр.⁵, а потім значно ширше наприкінці 1950-х рр. привернув увагу до необхідності культивування конструкції з применником *в*, оскільки конструкція з *на* асоціюється (на тлі сучасного анало-

⁴ Список скорочень див. у кінці статті.

⁵ *Огієнко І.* «В Україні», а не «на Україні» // *Рідна мова.*— 1935.— Ч. 2.— С. 67–72.

гічного розмежування конструкцій з прийменниками *на* і *в* при інших географічних назвах) з розумінням України як місцевості, краю, а отже, частини якоїсь держави, а не власне держави, подавши це в політичних категоріях: «говорячи *в Україні*, мислимо Україну незалежною правовою цілістю, окремою державою», «хто говорить *на Україні*, той не вважає її самостійною», «це Польща і Москва створили залежницьке *на Україні*» і «треба вже конче змінити підлегле *на* на правно окреслене державницьке *в*»⁶. У західній українській діаспорі протягом 60–70-х рр. минулого століття тривала дискусія навколо питання про реальні мовні підстави й доцільність такого розмежування цих двох конструкцій. Так, Ю. Шевельов⁷, П. Ковалів, В. Чапленко, П. Одарченко⁸ висловлювалися проти як обмеження традиції використання конструкції з *на*, так і політизації цього питання. У межах самої України від початку 1990-х рр. конструкція *в Україні* набула поширення без публічних дискусій серед мовознавців⁹. Оскільки відповідні зрушення на користь конструкції *в Україні* сталися вже в самій мовній практиці й мовній свідомості широких верств населення, продовжувати згадану полеміку вже немає сенсу¹⁰. Ця конструкція стала одним з мовних знаків початку нової, державної доби в

⁶ Митрополит Іларіон (І. Огієнко). Наша літературна мова. Як писати й говорити по-літературному.— Вінніпег, 1958 (1959).— С. 117–119.

⁷ «Примітивні критерії змасовленої політики прикладаються в наш час до найнесподіваних речей і явищ... Не так давно, приміром, ми довідалися, що сказати *на Україні* — це мало не зрада нації, бо з назвами держав треба вживати тільки прийменника *в*. Так, ніби явища мови можна підвести під політичні категорії» (Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя : В 3 т.— Х., 1998.— Т. 1.— С. 40); «Однак мова не будеться на національно-політичних засадах. В українській граматичній системі знайшли собі місце різні граматичні категорії, але категорії суверенності в ній немає. Інакше вираз у *Галичині* мусив би звучати дуже дивно, адже Галичина не є суверенною державою! А що сказати тоді про конструкцію *на Русі* — ясно ж бо, що Русь являла собою суверенну державу?» (Шевельов Ю. Назва «Україна» // Зб. Харків. іст.-філол. т-ва : Нова серія.— 1995.— Т. 5.— С. 131).

⁸ Одарченко П. Словосполучення *на Україні* // Одарченко П. Про культуру української мови.— К., 1997.— С. 239–259 (тут же див. огляд цього питання).

⁹ Див. публікації того часу, автори яких підтримують позицію І. Огієнка: Сидяченко Н. *На Україні — в Україні* // Літ. Україна.— 1992, 16 січ.; Задорожний Б. Україна з присмаком болно // Укр. мова і літ. в шк.— 1993.— № 5–6.— С. 52–55.

¹⁰ Однак конструкція *на Україні* продовжує функціонувати в мовному просторі країни, причому не тільки (хоча все-таки, думається, в основному) за звичайною мовною інерцією, а й цілком свідомо. Так, у кримських газетах, опозиційних щодо офіційного Києва й політично зорієнтованих на Росію (особливо послідовно в «Крымской правде»), а також у виступах лідера кримських комуністів Л. Грача використовується традиційна конструкція з «на» (до речі, лідер КПУ П. Симоненко вживає конструкцію з «в»): «Директор Інститута славянознавства і балканістики РАН Владимир Волков озбочен ростом русофобии в некоторых славянских странах, прежде всего в Болгарии, Польше и на Украине» (Крым. правда, 21.01.1997). Як ознака політичної коректності щодо України конструкція з «в» фігурує в офіційному дискурсі Росії: у публічних виступах офіційних осіб, у ЗМІ виступає звичайно конструкція з «на» (це мотивується недоцільністю розхитування однієї з уже усталених норм російської літературної мови), але під час перебувань в Україні, переговорів з українською стороною в мовленні представників Російської Федерації з'являється варіант з «в» (це досить помітно, зокрема, в мовленні В. Путіна). Патріарх РПЦ Кирило під час свого перебування в Україні влітку 2009 р. збивався з однієї із цих конструкцій на іншу, наприклад: «Мое десятидневное пребывание на... в Украине...», і далі вже — «в Украине» (з його промови в Почаївській лаврі: т/к Інтер, 5.08.2009). На вивісці й на бланках посольства РФ використовується конструкція з «в»: «Посольство Российской Федерации в Украине»; так само в назвах спільних для обох держав заходів: «Год России в Украине», у друкованих органах РФ, зареєстрованих в Україні, — у назвах і в текстах: «Комсомольская правда в Украине», «Аргументы и факты в Украине», «Известия в Украине», «Московский комсомолец в Украине». Якщо щодо вживання конструкції «на Україна» в російській мові увага з боку певних кіл як українського, так і (хоча, зрозуміло, й значно меншою мірою) російського суспільства є досить пильною («...многие украинцы обижаются, когда россияне говорят “на Украине”, как будто это такая же часть государства, как, к примеру, Смоленщина: “на Смоленщине” — или Кубань: “на Кубани”, а не самостоятельное государство: «В» или «на»? — Аргументы и факты в Украине, 2008, № 23), то подібне мовне явище в деяких інших слов'янських мовах (наприклад, у польській: *w Polsce, Rosji, ale na Litwie, Białorusi, Ukrainie*), як видається, не викликає такого громадського інтересу. Хоча активізація конструкцій з «в» (поряд з традиційним «на») простежується тепер і в інших сусідніх слов'янських мовах: бр. *va Ukraine* (в тому числі і в офіційному спілкуванні), п. *w Ukrainie* і (значно рідше) ч. *v Ukrajině* (зокрема, в Інтернеті такі конструкції в польській і чеській мовах представлені). Для словацької мови це питання не є актуальним, пор. *na Ukrajině* і *na Slovensku*.

історії України (водночас немає, звичайно, жодних підстав для обмеження вживання прийменника *на* щодо України).

Свідченням нового статусу України як самостійної держави стала також виразна тенденція до обмеження вживання при її назві означеного артикля (з такою ж мотивацією, що й у випадку з прийменниками «на» і «в») в англійській мові: *(the) Ukraine*, хоча, наприклад, у німецькій мові лишається без змін *die Ukraine* (це, очевидно, пояснюється насамперед впливом української діаспори в англомовних країнах);

в) закріплення похідного від *Україна* означення в позначеннях явних атрибутів державності: *українська держава, українська армія, український військово-морський флот, українські гроші* та ін.; *українсько-російський* (та ін.) *кордон*. Показовим прикладом розвитку словосполучення *український народ* від етнічного до другого державного значення є шлях його закріплення в Конституції України 1996 р., а слідом за цим — і в інших державних документах: після політичних дискусій і тривалого балансування між визначеннями *народ України* (офіційно закріпленим у радянський час, якого й дотепер намагаються дотримуватися, зокрема, ліві сили) і *український народ* (пропозиція кіл української національної орієнтації) було введено компромісне досить незвичне з правописного погляду поняття *Український* (ономастичний курйоз: саме з великої букви) *народ* (прикметник тут можна виводити не стільки від *українці*, скільки від *Україна*); у тексті військової присяги: «урочисто присягаю Українському народові», до того було «урочисто клянусь народу України» (з Указу Президії Верховної Ради України від 10.10.1991 р.);

г) формування у слів *українець, українка*, які до цього мали тільки етнічне значення, значення державної належності, громадянства людини (у перспективі — й належності до української політичної нації) й ширше — взагалі народження й проживання в Україні (в минулому) (пор. аналогічне співіснування значень етнічної і державної належності в позначеннях інших народів колишнього СРСР: *росіяни, білоруси* та деякі ін., хоча, наприклад, *казахи — казахстанці* і под.). Значення українського громадянства розвивалося насамперед, очевидно, у формах множини, де такий перехід проходить менш помітно: «Ринат Ахметов, якого преса називає одним з найбагатших *українців*...» (т/к «1 + 1», ТСН, 28.11.2005), але успішно поширилося й на форми однини (спочатку, мабуть, у спортивній сфері): «*Українець* Руслан Пономарьов — відомий шахіст, сам російськомовний росіянин» (УТ-1, «Вісті», 22.03.2004), «Чемпіонка світу в бігу на 100 метрів *українка* Жанна Пінтусевич-Блок показала найкращий результат сезону...» (Експрес, 11.07.2002), «Як оцінює звичайний *українець* ставки оподаткування...?» (т/к ТЕТ, «Вісті тижня», 17.08.1997). Проводяться опитування, публікуються видання з переліком «великих українців»¹¹, де фігурують, зокрема, й ті особи, неукраїнці за національністю, які, цілком можливо, не надавали жодного значення факту свого народження саме на Україні, як, скажімо, Голда Меїр, або й критично поставилися б до факту їх «зарахування» до українців, як Михайло Булгаков.

По-друге, ця тематична лінія реалізується в активізації вживання назви столиці країни *Київ* (з похідним *київський*) — з набуттям ним метонімічного значення державного керівництва України, центральних відомств (аналогічно до назв столиць інших держав): «Офіційний *Київ* досі не спромігся на ноту протесту» (О. Дмитренко.— Шлях перемоги, 18.10.2001), «Російський бізнес... чинить величезний вплив на внутрішню й зовнішню політику *Києва*» (ГУ, 9.08.2001). Посилення «державної» конотації назви столиці України стало виявлятися також ще від середини 1990 р. із запровадженням на всій території країни системи київського часу (на зміну системі московського часу): *за київським часом*, розм. *за Києвом*¹².

По-третє, ця лінія простежується в конотативній диференціації назв деяких регіонів України. Очевидна для всіх культурно-мовна, а з постановням незалежності України й політична диференціація регіонів країни, яка час від часу демонструє й відверті ознаки протистояння, на конотативній карті сучасної української топонімії найчастіше виявляється як протиставлення *Галичина — Донбас* (регіони, бачення в яких української державності є істотно відмінним): «В Украине кроме Галичины есть и Донбасс» (з листа читача, що підписався як «Евгений Соббачин» з Горлівки: КПВУ, 3.07.1998).

Усвідомлення певної особливості регіону Галичини не тільки в культурно-мовному, а й у політичному і навіть в економічному аспектах стало увиразнюватися в загальноукраїнському мовному просторі від початку 90-х рр. разом з ак-

¹¹ Це, наприклад: 100 великих українців.— М. ; К., 2002.— 588 с.; проєкт «Великі українці», що проводився на т/к «Інтер» у 2007–2008 рр.

¹² Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Зазнач. праця.— С. 14–17.

тивізацією слів *Галичина, галицький, галичани: Галицька асамблея* (неофіційний орган самоврядування на основі рад народних депутатів трьох галицьких областей у 1990–91 рр.); «У підземному потязі (в метро. — О. Т.) кияни запитували, чого ми приїхали. Ми безапеляційно казали, що ми — *галичани* і приїхали підіймати синьо-жовтий прапор на Хрещатику. ... Після невеличкої наради (в управі Народного руху України. — О. Т.) одностайно було вирішено, що перший прапор над Києвом підніматимуть львів'яни, враховуючи великий вклад Львова у національне відродження України на зламі 80–90 років ХХ сторіччя» (О. Романишин. На зов Києва: Як львів'яни піднімали синьо-жовтий прапор над столицею [над будівлею Київської міської ради народних депутатів 24 липня 1990 р. — О. Т.]. — ЗВУ, 27.07.2004); «Шановний пане Президенте! Ми *українці-галичани*. Мову свою українську свято бережемо, шануємо і цим гордимся. Тому висловлюємо гарячий протест проти порушення фракцією комуністів Конституції України...» (із звернення кількох громадських організацій Сколівського р-ну Львівської обл.: СП, 1999, ч. 2); «Дорогі *галичани!*» (звернення прем'єр-міністра України В. Януковича з привітанням до Великодня. — ВЗ, 8.04.2004); у назвах підприємств та їхньої продукції, організацій тощо: «*Галка*» («Галицька кава»), ВАТ «*Галлак*» («Галицький лак»), «*Галмода*» (Львівський будинок моделей), «*Галінтур*» (туристична компанія), АТ «*Галич-авто*», «*Галицький лицар*», газет і журналів: «*Галицький світ*», «*Галицькі контракти*» та ін. Основна маркувальна ознака цього регіону на загальноукраїнському тлі в масовій свідомості — це, звичайно, його виразна й навіть підкреслювана орієнтація на «українську» (в політичному, етнічному, культурно-мовному планах) Україну, відносно сильніше виражені «антиросійські» та «антикомуністичні» настрої (див. у п. 2.2 також *Львів*).

Галичина пишається характеристикою «*українського П'ємонту*», яку одержала ще перебуваючи в складі Австро-Угорщини. (П'ємонт — історична область на півночі Італії, навколо якої в 1859–60 рр. відбулося об'єднання Італії). Проте в межах українського національного дискурсу лунають і застереження проти певних тенденцій самозамилування в цьому плані: «Поняття "*П'ємонт*" часто зустрічається в сучасній українській публіцистиці. У пору перебудови галичани не без гордості почали вживати це слово на окреслення своєї місії в національному відродженні України колись і тепер. Проте... Галичина не змогла відіграти ролі П'ємонту в сучасному процесі розбудови української нації і держави» (Б. Бойкович. «Розчинність» західняка. — НП, 4.10.1997). Відзначається також, що «ментальності цього регіону притаманне певне галицьке месіанство, зверхність щодо поросійщених українців зі сходу, і це... не сприяє ширшій загальнонаціональній консолідації»¹³.

У радянський час, починаючи з 30-х рр., конотативний образ *Донбасу* як в офіційному дискурсі, так і в сприйнятті самих донбасівців був не просто позитивним, а й значною мірою героїзованим — як образ славного шахтарського краю (шахтарі вважалися ніби елітою робітничого класу, який сам в офіційній ідеології подавався як передовий клас суспільства), а асоціативний образ самих шахтарів був образом рішучих, мужніх («*героїчні шахтарі*»), надійних (як, наприклад, серед військових — образ моряків), хоч зовні й простих людей¹⁴.

¹³ *Стріха М.* Культурна політика України: регіональні, етнічні та конфесійні проблеми // Сучасність. — 1995. — № 9. — С. 75.

¹⁴ Так, з популярних кінофільмів лунали пісні, які також відразу ж ставали популярними, створювалися шахтарські марші: «Идет вперед стахановское племя, Идут шахтеры в бой за уголек»; «Славься, шахтеров племя, Славься родной Донбасс!». Епітет *шахтарський* тоді подавався, очевидно, навіть вище на соціальній шкалі цінностей, ніж *робітничий*, пор. звичайні звороти радянського часу: *доблесна шахтарська праця, місто шахтарської слави* (про різні міста Донбасу), *шахтарський характер, дружна шахтарська сім'я, не ганьбити шахтарське ім'я* і под. Похідні саме від прізвища шахтаря-ударника О. Стаханова (*стахановець, стахановський* та ін.) стали пов'язуватися з ударними темпами виробництва. Хоча шахти були зосереджені не тільки в Донбасі, конотативний епітет *шахтарський* асоціювався насамперед з цим регіоном, тому *Донбас* і похідні *донбаський (донбасівський)* та ін. набули

Оскільки шахтарська праця була в СРСР однією з найбільш високооплачуваних, Донбас вважався, за радянськими мірками, і досить заможним регіоном. Однак у 90-і рр. унаслідок, з одного боку, різкого спаду економіки, а з другого, — появи нової системи цінностей у становленні молоді української державності, серед яких увиразнився й український національний, зокрема культурно-мовний, фактор, ця слава Донбасу швидко згасла¹⁵, лишившись, проте, фантомним болем у свідомості самих донбасівців і ставши живильною основою для їхнього різкого незадоволення нинішнім своїм становищем. Тепер стали помітними інші маркувальні ознаки цього регіону на загальноукраїнському тлі: його економічний занепад і неприховувані або й принципово підкреслювані російська культурно-мовна й проросійська політична орієнтації, а також «прорадянські» симпатії (до кінця 90-х рр. більшість на виборах тут набирали комуністи)¹⁶. Як і для Галичини, для Донбасу характерне загострене відчуття «регіонального патріотизму» (див., наприклад: Л. Федів. Регіональний патріотизм у краю териконів: Наш кореспондент спробувала зрозуміти душу донеччанина. — ВЗ, 21.10.2004).

З поширенням у загальноукраїнському масштабі економічного й політичного впливу потужних донецьких фінансово-промислових угруповань у мовному просторі України розширилося коло словосполучень з означенням *донецький* — від назви «столиці» Донбасу: *донецькі олігархи*, *донецький клан* і под. Для позначення представників цього регіону — як власне фінансово-економічних і політичних угруповань, так і ширшого кола тих, хто, на думку населення інших регіонів, представляє й захищає інтереси останніх, у тому числі й незаконними методами, — уже закріпилося також найменування *донецькі* (субстантивованій прикметник, переважно у формі множини, утворений, безперечно, за моделлю називання кримінальних угруповань за їхньою територіальною ознакою у відповідному соціолекті російської мови, пор. *солнцевские*, *новокузнецкие* і под., пор. також *литерские*) — іронічно про «команду» колишнього президента Російської Федерації В. Путіна, походженням, як і він, із Санкт-Петербурга)¹⁷: «Конституція для *донецьких* — не закон» (Марія Олійник, заст. голови Донецької обласної організації т-ва «Провіта». — СП, 18.12.2008); «...процес завоювання Києва “*донецькими*” триватиме» (В. Малинкович, політолог. — Експрес, 20.07.2006); «...протягом останніх років у нашу лексику міцно ввійшло поняття “*донецькі*” та поступово набуло дуже негативного відтінку. Хоча, здавалося б, йдеться про наших співвітчизників, жителів одного з найбільших і найвпливовіших регіонів. “Донецькі” у свідомості великої частини “недонецького” населення втілилися в одну з двох фігур — “бандита”, такого собі бритоголового братка в спортивному костюмі, який щедро пересипає свою мову матюками.

аналогічних конотацій. Наприклад, у романі Ю. Яновського «Вершники» (хоча тут змальовуються події ще громадянської війни): *наш непереможний Донбас, донбасівська слава*, «бився [Донбасівський полк] з поляками просто, *по-донбасівському*», тобто завзято й мужньо, хоча й без ознак показного героїзму. У мові ЗМІ звичайними були звороти на зразок *героїчна донбаська земля*; слово *Донбас* у 60–70-і рр. стало опорним у газетних перифразах на позначення тих чи інших родючих сільськогосподарських регіонів України: *цукровий (буряковий) Донбас* — про Вінниччину, *картопляний Донбас* — про Чернігівщину і под.

¹⁵ Пор. наявність ще саме цієї конотації в рамках українського національного дискурсу у відзначений період, наприклад: «...А журналіст Валентин Замковий з Артемівська відстоєє літеру *г* *по-донбасівському* — коротко й шкульно (дошкульно.— О. Т.)...» (Плачинда С. Куди йдемо? — К., 1989.— С. 71).

¹⁶ «Після поїздки на Донбас я зрозумів, чому цей регіон є сьогодні останнім оплотом комуністів. Те, що зроблено з Донбасом, нічого, окрім ностальгії за минулими часами, й не може викликати. Такого не було навіть після війни (? — О. Т.). Хто відповідатиме за всі ті зруйновані заводи, будинки?» (В. Брюховецький.— ВЗ, 22.04.2004).

¹⁷ Для порівняння: після приходу до влади в 1994 р. Президента України Л. Кучми, коли на владному олімпі в Києві почали з'являтися й інші вихідці з Дніпропетровська, у вжитку стали помітними словосполучення *дніпропетровська еліта*, *дніпропетровський клан* і под., але субстантиват *дніпропетровські* не закріпився.

Друге втілення — затюканий і “зазомбований” шахтар, утім, від цього не менш агресивний. Сам же Донецьк після президентської кампанії 2004 року здається небезпечним, ворожим і дуже криміналізованим містом, зоною загального відчуження, куди “не своїм” краще не потикатися. Щоправда, якщо подивитися на статистику відомства Юрія Луценка (Міністерства внутрішніх справ.— О. Т.), то з’ясується, що найкримінальніше місто України аж ніяк не Донецьк, а Запоріжжя. От лише з іміджем в останнього все гаразд, хоча голосують жителі цих міст приблизно однаково» («Донецький» код.— День, 18.04.2006). З’явилася також усічена форма цього субстантивата — *дони*, також переважно у множині, утворення якої теж пов’язується з моделлю творення назв представників криміналізованих угруповань, пор. рос. *любер*, мн. *любера* (від назви підмосковного містечка Люберці), і под.¹⁸ Стало підкреслюватися, що характерною мовною ознакою цього регіону є функціонування кримінального жаргону, наприклад: «Донецьк серйозно (або, як тут кажуть, *конкретно*) готується до чемпіонату з футболу» (Ф. Павленко. — Українська служба Радіо Бі-Бі-Сі); «Є постійно недовіра між фракціями (Верховної Ради.— О. Т.), щоб хтось, як кажуть у народі, не *кинув*..., кажучи на донецькому жаргоні, не обманув іншого» (О. Баранівський, народний депутат від Соцпартії України. — 5 т/к, 7.12.2004). Таким чином увиразнилася ще одна маркувальна ознака конотативного образу нового Донбасу, це один його стереотип у масовій свідомості.

Образ Донбасу став досить помітним у мовному номінативно-конотативному плані разом з активізацією діяльності Партії регіонів України, яка спиралася насамперед на цей регіон, особливо починаючи з підготовки до проведення президентських виборів 2004 р. У період загострення політичного протистояння восени того року між прихильниками двох основних претендентів — В. Ющенка і В. Януковича, лідера цієї партії,— на плакатах і щитах, на стінах і парканах, на транспарантах під час мітингів у Києві фігурували такі, наприклад, написи, як: а) «*Донбасс* порожняк не гонит!», «*Донбасс* не поставить на колени!» (це було вираження позиції представників самого Донбасу, які таким чином намагалися апелювати до славного, оспівуваного минулого шахтарського краю, протестували проти нібито вирішального впливу «Галичини» на громадську думку в країні й навіть на державне керівництво: «На жаль, доводиться констатувати, що джерелом неприязні [до Донбасу] є переважно Західна Україна і вона має навіть певний націоналістичний відтінок»: І. Шкиря, народний депутат України, член Партії регіонів. — День, 18.04.2006); б) «Усьо будет *Донбасс*!»: «Такі написи можна побачити практично по всьому Києву. Масштаби настінної творчості виключають можливість її побутового походження. Але в цьому випадку не важливо, яка саме з політичних сил, напевно, ще перед виборами “замовила” напис. Важливіше — що вона хотіла донести цим месиджем до киян і на яких настроях зіграла» (День, 18.04.2006); в) «Досить пригадати лише те, як... по ліфтах (у Києві наприкінці 2004 — на початку 2005 рр.— О. Т.) писали: “Не мочись, ты не в *Донбассе*”, хоча це благополучно робили самі кияни» (Л. Скорик. — День, 18.04.2006), тобто «донецьким» приписувалося й те, чого вони могли й не робити.

Почали з’являтися «топонімічні» опозиції і для протиставлення самих цих претендентів на посаду Президента України, які, втім, не набули поширення: «Між ющенківською *Хоружівкою* і єнакіївською *Нахаловкою*» (Рябчук М. Улюблений пістолет пані Сімпсон : Хроніка помаранчевої поразки.— К., 2009 — назва розділу). Село Хоружівка — це місце народження В. Ющенка, а місто Єнакієве — В. Януковича; райони з народною назвою *Нахаловка* відомі в різних містах Донбасу, проте поява цієї назви в такому протиставленні зумовлена, звичайно, тільки її конотативним образом.

На карті конотативної топонімії України існує умовна лінія — *Збруч* (річка, по якій, зокрема, проходив державний кордон між Російською імперією і Австро-Угорщиною, а в 1921-39 рр. — між СРСР і Польщею і яка поділяла українців на «підросійських» і «підавстрійських», «підрадянських» і «підпольських»), яка розділяє українців «Заходу» (з розвиненішим почуттям «українськості» — це насамперед галичани) і «Сходу» (звичайно, не тільки Донбасу з Кримом) та вза-

¹⁸ *Зарецький О.* Російські неологізми початку 1990-х років у сучасній українській політичній публіцистиці // Українсько-російська двомовність : Лінгвосоціокультур. аспекти.— К., 2007.— С. 170.

галі «більших» і «менших» (або й узагалі не патріотів) патріотів України (бачення цієї лінії *Збруча* йде насамперед із «Заходу»): «Хто за Союзу називав себе українцем? Основна маса населення сучасної України (зокрема на схід від *Збруча*) вважала себе “радянськими людьми”. На запитання про більш детальну самоідентифікацію можна було почути: “Ми кияни, харків’яни, полтавчани тощо”. Українцями ж себе називали галичани, буковинці та частина закарпатців, а також українське населення Польщі, Словаччини, Румунії й еміграція США та Канади» (В. Павлів. Як ми проміняли Галичину на Україну.— П., 23.08.2001); «...в досадному комплексі “східняки — західняки” відчутно виявляються... критерії не генетичного (нація ж одна), але якогось набутого в минулому ментального коду, що становить “психологічний *Збруч*”, керує світосприйманням і (де)формує світогляд людей» (С. Процик, США.— Універсум, Л., 1996, № 5–6, с. 33); «*синдром Збруча*» — так Президент Л. Кучма висловився про хибність і шкідливість культурно-історичного поділу України з боку деяких політиків (т/к «Студія 1 + 1», ТСН, 17.10.2003).

Крім давнішого поділу України на *Схід* і *Захід* (приблизно в межах колишнього поділу її території між Російською і Австро-Угорською імперіями, а також між СРСР і Польщею в 1921–39 рр.), окреслився також менш виразний її поділ за культурно-мовними і політичними (останні виявляються насамперед під час виборів) ознаками по Дніпру — на *Лівобережжя* і *Правобережжя*, пор.: «Колісь робили кордон по *Збручу*, тепер будують його по Дніпру. Але думка про поділ на Схід і Захід України не відповідає дійсності» (М. Плав’юк, голова ОУН.— УС, 4.04.2002); «... Я прийняв рішення про подання кандидатури Віктора Януковича Прем’єр-міністром України. Я розумію всю складність цього рішення як на Сході, так і на Заході України. Я звертаюсь до нації з розумінням віднести, що ми маємо унікальний шанс звести обидва береги Дніпра» (з виступу Президента України В. Ющенка: УМ, 4.08.2006).

Як символ державного кордону між Україною і Росією вживається назва *Хутір-Михайлівський* (остання залізнична станція в Сумській обл. перед російським кордоном, через яку пролягає маршрут поїздів з Києва до Москви). Конотативний діапазон такого символічного вживання цієї назви коливається від значення просто українсько-російського кордону до ширшого значення демаркаційної лінії між Україною і Росією як центром колишньої імперії, що її і тепер розцінюють у відповідних колах українського суспільства як основну загрозу для демократії в Україні, її вільного культурно-мовного розвитку й самого факту її державного існування (несхвальна конотація названого топоніма з’являється в цих випадках як відбиття несхвального сприйняття такої — справжньої чи уявної в різних випадках — політики Росії щодо України або орієнтації певних кіл українського суспільства, як і давніше, на Росію). Наприклад: а) «Перебудова закінчилася на Хуторі-Михайлівському» (вислів І. Драча в часи пізньої «перебудови», який охоче цитували в середовищі кіл, що відносили себе до «(національно-)демократичних» — на протигагу «партократам» — і побоювалися, що Україна так і лишиться «комуністичним заповідником», на відміну від Москви і Ленінграда, від «ельцинської» Росії); «Багатьом здавалося (на початку незалежності України.— О. Т.), що ось-ось впаде манна небесна і всі, від Одеси аж до Хутора-Михайлівського, заговорять українською мовою» (В. Простопчук.— День, 5.02.1999); б) «...А тим часом із-за Хутора-Михайлівського... плавом пливе фантастично розтиражована халтура, низькопробне читиво з відвертою пропагандою аморальності, цинізму чи навіть з брудотою шовіністичних антиукраїнських вигадок...» (О. Гончар. Будьмо на висоті! Вступне слово на відкритті Форуму інтелігенції України.— РУ, 17.09.1991); «...російська демократія... дуже навіть обмежена — “до Хутора-Михайлівського”» (УУ, 2007, № 6, с. 53).

Зі здобуттям Україною державної незалежності в українському національно-патріотичному дискурсі стала набувати більшого поширення відома й ра-

ніше¹⁹ негативна оцінка значення Переяславської ради 1654 р., яку метонімічно уособлює топонім *Переяслав*, для подальшої історії української державності і культури: «На жаль, під час панування радянського режиму місто Переяслав-Хмельницький було символом “об’єднання двох братських народів”... Сьогодні ж Переяслав для українців став символом найтрагічнішої помилки нашого народу, яка призвела до багатьох втрат» (М. Сингаївська. Кому пам’ятники на українській землі: руйнівникам чи національним захисникам.— УС, 30.10.1997); «Тавро Переяслава на історії України» (стаття Я. Дашкевича). Набув поширення несхвальний зворот *переяславська зрада* (каламбурне обігрування назви *Переяславська рада*) з точно не окресленим значенням — мимовільної зради самим Б. Хмельницьким справжніх інтересів українського народу, пор.: «Витоки диявольської стратегії, спрямованої на русифікацію України, сягають у сиву давнину, майже до “переяславської зради”, як оцінив народ цю трагічну для нього помилку Богдана Хмельницького» (М. Мастикаш. — Нескорені, 1995, № 2), чи зради положень договору з боку російської сторони. Напередодні 350-річчя Переяславської ради, зокрема після оприлюднення в березні 2002 р. Указу Президента України Л.Кучми про широке відзначення цього ювілею на державному рівні (разом з Російською Федерацією), точилася гостра дискусія між прихильниками і противниками цього заходу²⁰. Саме ж відзначення роковин у січні 2004 р. в Україні пройшло майже непомітно.

У київського урбаноніма *майдан Незалежності* (центральна площа Києва, яка в листопаді — грудні 2004 р. стала вогнищем так званої Помаранчевої революції), скорочено *Майдан* («Весь Київ виходив на Майдан»), на наших очах розвинулися як метонімічне значення — за моделлю «місце — дія» — значення цієї «революції» («*Майдан* відбувся саме заради того, щоб кожен українець зрозумів: у цій країні вже ніхто не повинен боятися влади»: О. Мороз. — П., 28.07.2005; «Навіть після *Майдану* люди не вірять у справедливість» (К. Бондаренко.— ВЗ, 17.12.2009); В. Ющенко: «не девальвувати ідеали *Майдану*»; В. Яворівський: «це зрада *Майдану*»), так і два метафоричних, які ввійшли вже до різних мов світу: а) «центр міста, де відбуваються політичні події, тією чи іншою мірою подібні до київської (української) Помаранчевої революції»: «Площадь перед Сорбонной — это парижский *Майдан*» (т/к НТВ, Москва, «Сегодня», 19.03.2006) — про студентські заворушення в Парижі; б) «мирний політичний переворот шляхом проведення мітингів і демонстрацій у центрі столиці країни, в яких бере участь велика кількість громадян, незадоволених з результатів виборів глави держави або до парламенту»: «У столиці Мексики почався свій “*Майдан*”. На центральну площу Мехіко виходять сотні тисяч громадян... Вони вимагають перерахунку голосів на президентських виборах» (УМ, 4.08.2006). У похідному прикметнику *майданний* також розвивається відповідне переносне значення: «...панувала особлива “майданна” атмосфера» (т/к ICTV, «Факти», 31.03.2007), «“майданна” власть» (несхвально).

2.2. Лінія «українськості», українського етноцентризму. Ця лінія виявляється, по-перше, в активізації вживання в українському національно-патріотичному дискурсі слів *Україна, український* з акцентуванням на розумінні їх в етнічному значенні — переважно в зіставленні з цими ж словами з розумінням їх у значенні краю (країни) або, вже щодо нової доби, (незалежної) держави

¹⁹ Пор., з одного боку, наприклад: «Як же день отой забути, / *Переяслав* сонцекрилий, / Що осяяв булавою / Непокірливий Богдан!» (М. Рильський. *Переяславська рада*), а з другого: «Ми не маємо підстав святкувати *Переяслав*. Він став початком великої трагедії народу і безлічі індивідуальних трагедій. ... Сьогодні роковини Переяслава святкують вороги України» (Ю. Шевельов. Москва, Маросейка, 1954 р.).

²⁰ Див., наприклад, з одного боку: *Толочко П. П.* Кому і чим завинила Переяславська рада // ГУ, 3.08.2002; з другого: *Мицик Ю.* То хто ж фальсифікує історію України та Європи? // Урок української.— 2003.— № 7.— С. 50–53.

(свідченням цього є й активізація слів *українство, українськість*). Це пояснюється загальною стурбованістю відповідних кіл суспільства тим, що, незважаючи на утворення української держави, українці як нація, їхні культура і мова ще не посіли в цій державі місця, належного їм як кількісно домінантному етносові, «корінному народові» і «титულній нації» (вживання двох останніх самохарактеристик етнічних українців також помітно активізувалося в цей час). Наприклад: «Україна ще не стала державою українського народу» (І. Дзюба.— ЛУ, 4.09.1997); «...біда у тому, що України в Україні ще замало. Замало в... нашій перейнятості українською національною ідеєю» (А. Погрібний.— УУ, 2001, № 3, с. 4); «Чи буде українською столиця України?» (назва статті Г. Залізняк.— УУ, 2003, № 10); «А для мене найважливіше, щоб не зупинялося будівництво української України, суверенної європейської держави» (Д. Павличко.— УМ, 31.10.2009). Подібне протиставлення двох *Україн* — України як краю, країни, де живуть українці, і України як землі, держави саме українців, духовного, культурного, мовного і т.ін. середовища етнічного українства — стало привертати увагу і в проєкції на українську історію в сучасній поезії: «Ми на *Вкраїні* хворі *Україною*, / на Україні в пошуках її» (М. Вінграновський. Северин Наливайко), «Шукати *Україну* в *Україні*. / Десь має ж бути, десь вона та є! / Своя. Свобідна. Ще не занапашена» (Л. Костенко. Берестечко).

По-друге, в межах самої лінії української етнічності, причому вже не тільки в рамках українського національного дискурсу, існує певне протиставлення ніби двох культурно-мовних центрів, вогнищ «українськості» — *Полтави* і *Львова*.

Полтава усвідомлюється як духовний і культурний центр етнічного українства і як батьківщина української літературної мови: «...Полтава та Полтавщина мають для України й української етнонаціональної ідентичності провіденційне значення як місце, де народилися найвидатніші діячі національної культури, як репрезентативний український ландшафт, як культурний “Heartland” — “середина земля”, як, врешті-решт, камертон української літературної мови»²¹; це «батьківщина “солов’їної” мови» (В. Неїжмак, поет.— УМ, 17.10.2001). Українцям, відірваним від своєї історичної батьківщини, ця назва дорога як символ України: Леонід *Полтава* (літературний псевдонім Л. Пархомовича, українського письменника в діаспорі, родом з Полтавщини); Петро *Полтава* (псевдонім П. Федуна, діяча УПА, родом з Галичини); *Полтава* є однією з найпоширеніших назв різноманітних організацій, товариств, установ тощо в західній українській діаспорі, хоча більшість емігрантів походила із західноукраїнських земель; це віддзеркалює переважання в національній свідомості цих кіл соборницьких настроїв²².

Реальні підстави для набуття назвою міста *Полтава* таких конотацій є достатньо очевидними: крім тісного асоціювання зі знаковими для української культури постатями І. Котляревського (зокрема, з його «Наталкою Полтавкою») і М. Гоголя (з його Миргородом і Диканькою), Полтава в дорадянський час була одним з осередків національної культури і духовності, а в радянський період аж до кінця 80-х рр. у Полтаві, за даними переписів, був найвищий порівняно з іншими обласними центрами Лівобережжя відсоток етнічних українців, в єдиному на Лівобережжі обласному центрі половина шкіл тут була з українською мовою навчання. За поширенням уявленням населення Лівобережжя, саме в Полтаві у період тотальної русифікації ще зберігалася українська мова («У нас балакають ні по-українському, ні по-руському. Це в Полтаві — там по-українському»), хоча, звичайно, становище з функціонуванням української мови в Полтаві було зовсім не таким благополучним. І саме з Полтави вже за часів незалежності України на небосхилі української культури з’явилася постать демонстративно суржикомовної «Верки Сердючки» (артист Андрій Данилюк, якому «за творчу оригінальність, відтворення полтавської неповторності, популяризацію образу Полтави у світі» [?! — О. Т.] міськрада цього міста 2007 р. присвоїла звання почесного громадянина Полтави).

Досить популярне в масовій свідомості розуміння «полтавської» основи сучасної української літературної мови (ця основа, після відомого визначення Сталіна,

²¹ *Окара А.* Полтавський суржик і духовне плебейство // Урок української.— 2001.— № 5.— С. 59.

²² *Аженик Б. М.* Мовна єдність нації: діаспора й Україна.— К., 1999.— С. 257–261.

може іменуватися і як «полтавсько-київський діалект»; сама ж літературна мова на її підвалинах традиційно подається як «мова Шевченка»), однак, не є, як відомо, загальноприйнятим. У дискусіях, що ведуться, навперемінно спалахуючі і згасаючі, уже понад століття, причому не тільки серед гуманітарної інтелігенції, а й у ширших (не лише україномовних) колах суспільства, це розуміння обстоюється з протиставленням «галицькій» мові²³. У сучасному контексті заговорення та політизації мовних питань в Україні це протиставлення знову актуалізувалося. На публічному рівні захист «полтавської» основи української літературної мови проти новітньої «навали» елементів «галицької» або «галицько-діаспорної» мовної практики характеризує позиції не тільки відповідного крила україномовного соціуму, а й певних кіл російської орієнтації, а в спектрі політичного розподілу — і лівих сил. Наприклад: «Господа, чы то, панове! Оглянитесь вокруг себя, посмотрите, какое разнообразие представителей украинского народа. ... И вы их всех хотите “постричь” под Галичину? А почему Полтаву и Миргород, как, кажется, душу Украины (! — О. Т.), вы не берете за основу..?» (Евг. Соббачин, Горловка. В Украине кроме Галичины есть и Донбасс.— КПВУ, 3.07.1998); у звертанні до літераторів і журналістів: «Облиште догідливі лексичні й фразеологічні вправи (йдеться про «штучне насаджування “забугорної” лексики».— О. Т.), повірте, вони нікому не роблять честі. А головне — псують і засмічують нашу багатотраждальну мову, оту чисту, як сльоза, Шевченкову київсько-полтавську мову...» (О.Сизоненко, письменник. Не засмічайте мову! — ВК, 28.03.1998).

Часто в масовому уявленні стереотип сучасної Полтави — це, на відміну від Львова (див. нижче), духовний центр «простого» українства (пор. популярний образ жителя або уродженця цих місць як «полтавської галушки»²⁴) і «простой», «народної» української мови. Пор., наприклад, популярне уявлення про досить поширене в різних регіонах України, переважно в мовленні «простих» жінок старшого покоління, середнє [л] як про «полтавське»²⁵: «І люди на Полтавщині хороші! М'якенькі: — *Молька* ви б у мене не взяли часом?» (Остап Вишня); «Надзвичайно люблю полтавський говір, слухав би його годинами, зокрема, пестить мій слух оте ледь-ледь пом'якшене “л”, що звучить так ніжно, співуче: *ходила, робила, говорила*. Воно таке органічне для української мови — недарма ж полтавський діалект став однією з підвалів української літературної мови (другою став київський діалект)» (М. Мастикаш. Мово рідна, слово рідне... — Нескорені, 1995, № 2).

Львів постає в масовій свідомості як ідеологічний центр українського національного руху і як духовний центр «національно свідомого» українства, де (на

²³ Наприклад: «Залишилося без відповіді (під час останнього зі спалахів «правописної дискусії» на початку 2000-х рр.— О. Т.) й питання про те, на яку живу мову має взоруватися писана: інтелігентського кабінету? міської вулиці? не надто заторкнутах цивілізацією сіл? і чи тільки на *Полтавщині*, а чи й на *Галичині*?» (Кулик В. Правописне божевілля // Урок української.— 2003.— № 11–12.— С. 9). І про дискусії вже майже столітньої давності: «... Я вот еще хотел затронуть один вопрос — на каком, собственно, языке будет выходить наша газета? ... — Ясно — на українській мові! А якої ж вам ще треба?.. — ... На українском — это правильно, но на каком? Местном ли наречии, на языке Шевченко или же на галицийском?.. — За столом президії кисло скривився ветеринар Коваленко: — Тільки вже, будь ласка, без отої галиційської мови! Хай вона згорить їм, нічого не второпаш!...» (Антоненко-Давидович Б. Нашадки прадідів.— К., 1998.— С. 21; сцена зборів т-ва «Просвіта» в одному зі східноукраїнських містечок у 1917 р.).

²⁴ Наприклад: «... Жінка моя за блощиць і тебе, і мене з світу зжене. Твоя вона землячка — хохлушка, *полтавська галушка*» (З. Тулуб. В степу безкраім за Уралом); «— Хто йде? — До Щорса на вечерю. Полтавські! — Проходьте, *галушички!*» (О. Довженко. Щорс). У Полтаві 2006 р., за ухвалою міськради, відкрито пам'ятник галушці (це велика глибока миска з 12 галушками та ложкою); пам'ятний знак галушці внесено до символіки міста.

²⁵ Див., наприклад: *Дзедзелівський Й. О.* Конспект лекцій з курсу української діалектології.— Ч. 1. Фонетика.— Ужгород, 1965.— С. 57–59. Див. також: *Тараненко О. О.* Український і російський мовно-культурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. І // Мовознавство.— 2009.— № 2.— С. 6–7.

відміну від міст «Великої України») спілкуються українською мовою, причому це не «сільський суржик», а також (це виявляється помітніше в сприйнятті самих львів'ян, але не тільки) як найбільш «європейське» українське місто (звичайно, не тільки за зовнішнім виглядом, а й за культурою та ментальністю його жителів). Наприклад: «Що для Вас Львів? — Після того, як я приїхала зі Сходу, Львів для мене — це душа української нації, без перебільшення. Там зібрано все необхідне, щоб бути центром відродження України» ([Інтерв'ю з Ю. Тимошенко] — П., 1.08.2002); з протиставленням Львова Києву: «Його (святкового дійства “Україна назавжди” до Дня Незалежності.— О. Т.) “родзинкою” буде те, що шоу проходить одночасно у двох містах — Києві як столиці державності і Львові як столиці духовності, з'єднаних телемостом» (Суб. п., 23.08.2001); «— Кажуть, все найкраще в Києві — з провінції? — Перепрошую, я приїхав зі столиці до столиці, зі столиці Галичини, і називати Львів провінцією ризиковано. Я думаю, що кияни у Львові почуватимуться більшими провінціалами» ([Інтерв'ю з музикантом Т. Чубаєм].— УС, 16.01.2003). Ось, наприклад, жартівливий виклад вражень літератора з «Великої України» від подорожі до Львова: «...Що б вони [галичани] не говорили чи не писали самі про себе, виходить або “Історія України”, або “Історія української культури”, на крайній випадок — “Культура української мови”... Хоча в Тернополі та Франківську також мешкають галичани, лише вихідці зі Львова та Львівщини повсякчас наголошують на своїй регіональній приналежності²⁶. ... Але галичани... просто пишуться Львівщиною і рівняють її, а разом і себе, до Європи. ...бо Львів, як відомо,— Париж Малий» (А. Кокотюха. Галичина в нотатках.— УС, 22.02.2001).

Найпопулярнішим перифразом до назви цього міста (поряд з політично нейтральним *місто Лева*), як і до Галичини в цілому, «столицею» якої називають Львів, є *український П'ємонт*: «...Київ міг би й надалі залишатися центром автономії, а не столицею, якби не став Львів на кілька років [мається на увазі кінець 80-х — початок 90-х рр.— О. Т.] П'ємонтом» (Є. Глібовицький.— КВ, 26.09.1997); «духовний П'ємонт України» (О. Семенко.— УС, 5.02.1998). Пор. у сприйнятті української поетеси (авторки, зокрема, збірки «П'ємонт — недалеко», 1996 р.), родом з Дніпропетровщини: «...І те головне, що завше зустрінеш у Львові,— мову і Україну. Це — П'ємонт, хоч що б там львів'яни про себе говорили. А казали мені, що у Львові П'ємонту вже немає, радили, щоб я позбавилася своєї хвороби “п'ємонтизму”. А може, я просто не хочу розчаруватися?» ([Інтерв'ю з Лесею Степовичкою]. — ЛУ, 25.11.1999). Ще в радянський час у російськомовному середовищі за межами Галичини серед людей, загалом лояльно настроєних щодо української культури та мови, непоодинокими були випадки, коли дехто, дізнавшись, що в товаристві є львів'яни (останні могли також розмовляти тут по-російськомu), зі словами «О, Львів!» або «О, серед нас є львів'яни!» переходив (намагався перейти) у спілкуванні з ними на українську мову (були при цьому й випадки здивування, коли львів'яни давали зрозуміти, що вони і вдома також розмовляють російською мовою). У людини, яка спілкувалася українською літературною мовою, могли поцікавитися не тільки родом її занятя: «Ви, мабуть, учитель (письменник і т. ін.)?», а й місцем проживання: «Ви, мабуть, зі Львова?». У середовищі «простих» людей, що спілкуються «суржигом», могло спостерігатися бажання перейти в розмові з львів'янами на українську літературну мову.

З боку певних суспільних верств на адресу Львова нерідко лунають звинувачення в надмірі національного радикалізму, наприклад: «Схоже, що Львів не скоро стане демократичним містом. Та й не є він ні “островом свободи”, ні

²⁶ Пор. характерне вживання означення *галицький* у значенні «львівський»: «боронитимуть честь *галицького футболу*» — про львівський клуб «Карпати» (А. Везденко.— Суб. п., 11.07.2002), «Лей Дун мріє про *галицьку аспірантуру*» — про намір китайського студента вступати до аспірантури університету «Львівська політехніка» (В. Шурин.— МГ, 12.06.2003).

П'ємонтом. І не буде..., поки тут заборонятимуть людям покладати квіти до могил і монументів на честь полеглих воїнів, що визволяли місто, Україну, Європу від фашизму» (Є. Юрків. Демократи чи дикуни?, або Хто дестабілізує обстановку у Львові. — Вільна Україна, орган Соцпартії України, Львів, 1997, № 15).

2.3. Лінія військових поразок і перемог. Як сліди колишнього перебування в складі Російської імперії та СРСР Україна має кілька топонімів, овіяних славою перемоги (*Полтава*) і героїзму (*Севастополь, Одеса*: див. також 2.5). Оскільки події, що їх символізують назви цих міст, традиційно пов'язувалися і продовжують пов'язуватися не тільки в Росії, але і в українських лівих колах та колах російської орієнтації переважно зі славою «русского оружия», у сучасному українському національно-патріотичному дискурсі щодо перших двох із цих символів стали досить помітними такі тенденції: *Полтава* беззаперечно віддається Росії (див. нижче), а щодо *Севастополя*, який тепер є об'єктом і територіальних претензій з боку певних політичних сил Російської Федерації як нібито «російське» місто, то заперечуються категоричні твердження про наявність переважних прав на його славу тільки в етнічних росіян (мається на увазі спеціальне акцентування слова *русский* в уже усталених зворотах на зразок «Севастополь — город русской славы, русских моряков») ²⁷.

Серед знакових подій в історії українського народу, пов'язаних з його військовою звитягою, на перше місце в національно-патріотичному дискурсі традиційно висуваються насамперед героїчні поразки й, відповідно, топоніми, що їх символізують: у національно-визвольній боротьбі під проводом Б. Хмельницького — це *Берестечко* ²⁸; у період гетьманства І. Мазепи — *Батурин* (розгортання конотативного образу цього топоніма активізувалося на державному рівні в період президентства В. Ющенка) ²⁹: «Ось і знову / спину вогнем пропікає, / озирнутись боюєш до повалених стін — / Чи Батурин кривавить, / чи Троя щезає...» (Ю. Завгородній); до мовного вжитку вже ввійшов вислів *Батуринська трагедія*; під час громадянської війни 1918–1921 рр. — *Крути, Базар*. Серед цих крилатих слів, що символізують як трагедію, жертвовність, так і подвиг в ім'я України, перше місце посідає, безперечно, назва *Крути* (залізнична станція між Ніжином і Бахмачем, де 29–30 січня 1918 р. відбувся бій між кількісно невеликим загоном військ УНР, що складався з близько 300 чол., в основному з добровольців — київських студентів і гімназистів, які майже всі загинули, і військами більшовицької Росії, бл. 6000 чол., що наступали на Київ): «Крути — народили нового українця» (стаття Є. Маланюка); «В. Чорновіл: Крути називають українськими Фермопілами» (Час, 5.02.1998). Стало вже досить усталеним словосполучення *герої Крут*; назву *Героїв Крут* за роки незалежності надано вулицям різних міст України; 29 січня відзначається як *День пам'яті героїв Крут*; на місці цієї трагедії відкрито *Меморіал пам'яті героїв Крут*. Розвиваючи вже нове, переносне значення, цей топонім набуває узагальненішої семантики — «програна битва й ширше — національна

²⁷ Див., наприклад: *Коваленко Вл.* Чьей славы город Севастополь? (К истории российского флота) // Независимая газета.— М., 1992.— 30 апр. Див. також: *Тараненко О. О.* Український і російський мовно-культурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. II // Мовознавство.— 2009.— № 3–4.— С. 68–69.

²⁸ Пор., наприклад: «Це книга про одну з найбільших трагедій української історії — битву під Берестечком. Написана ще в 1966–67 роках, вона згодом не раз дописувалась на всіх етапах наступних українських трагедій... Протягом цього часу з конкретної поразки під конкретним Берестечком тема цього роману переростала у філософію поразки взагалі, в розуміння, що “поразка — це наука, ніяка перемога так не вчить”, а відтак і в необхідність перемоги над поразкою» (з авторського вступу: Л. Костенко. *Берестечко, історичний роман*). Розпочинається твір з гірких роздумів Богдана Хмельницького: «Народе вільний, аж тепер ти — віль. / Моя поразка зветься *Берестечком*...».

²⁹ Гарнізон цього містечка під час російсько-шведської війни був на боці гетьмана І. Мазепи в його союзі з Карлом XII, і воно восени 1708 р. після мужньої оборони було вщент зруйноване російськими військами, а козаки та населення жорстоко винищені. У межах сучасного проросійського політичного дискурсу в Україні цей факт заперечується.

поразка України): стаття «Не допустимо нових Крут!» (УС, 28.01.1999). У подібному ж конотативному напрямі розвивається тема *Базара* (у районі с. Базар Житомирської обл. в листопаді 1921 р. зазнала поразки в бою з радянськими військами похідна група армії УНР з бл. 800 чол., 359 з яких, узяті в полон, після відмови перейти на службу до Червоної армії були тут же розстріляні): «Базар — це Голгофа української національної пам'яті, так само, як для сербів — Косове поле, для поляків — третій поділ Польщі» (з авторської програми історика громадянської війни на Україні В. Верстюка на УР-1, 12.11.2009).

Щодо культивування образу *Крут* висловлюються й критичні оцінки — як за межами українського національного дискурсу: за явну масштабну невідповідність створеного символу і його реального прототипу («із суто військового погляду незначної події», а отже, загибель «юних романтиків» була, можливо, й не виправданою), так і в межах цього дискурсу: за надмірне, на думку критиків, нагнітання при цьому емоційної компоненти — в оплакуванні трагічної долі захисників і тавруванні жорстокості нападників (хоча подібним чином виникають стереотипи і творяться національні міфи в історії різних народів і держав; пор. ще один приклад: *Базар* «селище; місце битви» (Орф.-08, с. 37) — саме «битви!»).

Як посилення останньої критичної лінії висловлюється й незгода взагалі з домінуванням в українській національній пам'яті тільки трагічних знакових подій, висловлюються пропозиції й робляться конкретні спроби внести зміни до переліку героїчних подій в історії українського народу — з тим, щоб він не був тільки мартирологом, наприклад: «Хтось із молодших публіцистів наших вже часів підносив питання, чому у нас святкують *Полтаву* і *Берестечко*, а не *Жовті Води* чи *Конотоп*, чому доба 1917–1918 рр. — це не київський “*Арсенал*” чи *Мотовилівка*, а саме неодмінно *Крути*?» (Є. Маланюк); «Ми давно створили культ героїзму під *Крутами* — героїзму, результатом якого був усе-таки програш. Але ми ще навіть не почали створювати культу героїзму під *Мотовилівкою*³⁰ — героїзму, результатом якого був як очевидний і переконливий виграш, так і переконливий доказ якісної переваги українського Духу. Нас дуже вміло націлили на програні епізоди нашої історії, де можна “поплакати” ... Державні нації ніколи не відзначають своїх поразок. Вони виховують дітей на перемогах» (В. Мороз. Україна у двадцятому столітті.— Л., 2005.— С. 393). Під час президентства В.Ющенка на найвищому державному рівні вперше відзначили річницю перемоги українського війська, очолюваного І. Виговським, над московським 1659 р. під *Конотопом*; назва *Конотоп* стала функціонувати в мовному просторі України, набираючи конотації української військової звитяги: «Звитяга *Конотопа*. Це була одна з найславетніших перемог української зброї» (СП, 16.07.2009, с. 2); вийшли книжки: Бульвінський А. *Конотопська битва 1659 року*. — К., 2009 (у започаткованій серії «Перемоги української зброї»); Сокирко О. *Конотопська битва 1659 р. : Триумф в час Руїни*. — К., 2008. З інформації про відзначення цієї події в деяких українських ЗМІ: «Президент святкуватиме перемогу над росіянами. Сьогодні, 11 липня, Президент Віктор Ющенко здійснить робочу поїздку на Сумщину, де відбудуться урочистості з нагоди 350-ої річниці перемоги козацького війська над московською армією. Під *Конотопом* глава держави візьме участь у...» (УМ, 11. 07.2009).

Як паралель до відзначення перемоги під *Конотопом* варто навести досить скромну з боку української влади участь у заходах щодо відзначення 300-річчя *Полтавської битви* між російською і шведською арміями, які проходили майже

³⁰ Це невелика залізнична станція між Фастовом і Васильковом, де 18 листопада 1918 р. військові підрозділи Директорії УНР розгромили гетьманські військові частини, основу яких становили добровольці — офіцери та юнкери колишньої царської армії з їхньою метою відновлення єдиної й неподільної Росії — і які кількісно значно переважали загоны Директорії; результатом цього стало відновлення Української Народної Республіки.

одночасно з річницею Конотопа, оскільки у зв'язку з тим, що різні угруповання українських козаків уходили до таборів як однієї, так і другої з протиборчих сторін, а з поразкою шведського війська зазнала краху ще одна спроба відновлення державної незалежності України, у суспільстві розширюється політичне переоцінювання цієї події в історії українського народу, а безперечна слава перемоги лишається тільки Росії: «...Це видно на прикладі Полтавської битви, яку раніше трактували як славу перемогу російської зброї, а тепер — як втрачений шанс здобуття Україною незалежності» (Є. Кононенко.— УМ, 9.01.2009)³¹.

2.4. Лінія провінційної віддаленості, культурної відсталості. Узагальнений конотативний образ провінційності, глушини мають у собі назви кількох невеликих міст (селищ) Лівобережжя:

Кобеляки (райцентр Полтавської обл.): «Виїхало воно з Кобеляк до Москви, пожило в тій Москві невість скільки — вже копилить губу: я москвичка, я столична!» (Б. Антоненко-Давидович. За ширмою); «Можу підкинути цим “історикам” ... ідейку про те, що перша людина з'явилася не в Олдовайській ущелині в Танзанії, а таки ж у нас в Кагарлику або в Кобеляках» ([Інтерв'ю з П. Загребельним].— ЛУ, 14.01.1993); з новостворених анекдотів: «Новини економіки. Директор Кобеляцького марлевого комбінату потрапив до першої сотні “Форбс”!» (УМ, 17.11.2009);

Хацапетівка (до 1958 р. назва м. Вуглегірськ; походження слова виводять від *Кацапетівка* — назви, яку давали в районах зі змішаним українсько-російським населенням селам або їхнім куткам, де переважали росіяни [Отин, 372–373]): «...хіба тільки маленька залізнична станція не випускає власної “Вечірньої Хацапетівки”» (газети.— О. Т.)» (ЛУ, 15.11.2001);

Зачепилівка (село в Полтавській обл., де, зокрема, народився відомий український поет Б. Олійник; райцентр у Харківській обл.; пор. *Зачіплянка* — назва робітничого селища в романі О. Гончара «Собор»): «...він цілком слушно вважав, що краще бути пролетарем у Харкові, як сільським інтелігентом у Зачепилівці» (з листа М. Лукаша, 1948 р.)³²; «...простіше проголосити гасло “Кожній Зачепилівці — свій Гарвард!” але чи наблизить це нас до Європи?» (В. Скопенко, ректор Київського ун-ту ім. Т. Шевченка. — УУ, 2004, № 3, с. 3);

Конотоп — наприклад, у гумористичному вірші М. Рильського, присвяченому А. Любченкові на згадку про їхнє спільне перебування в цьому місті в грудні 1940 р. у готелі з дуже дискомфортними побутовими умовами:

³¹ Топонім *Полтава* як символ Полтавської битви й перемоги в ній російської зброї входить у російській мові до ряду конотативних онімів з подібною семантикою: *Бородино*, *Сталинград* та ін. (див., наприклад: *Верещагин Е. М., Костомаров В. Г.* Состав семейства учебных лингвострановедческих словарей: ономастический словарь // Актуальные проблемы учебной лексикографии.— М., 1977.— С. 133); про популярність цього героїчного образу в масовій свідомості свідчить, зокрема, і вживання його в складі жартівливого евфемізму на позначення статевого акту *было дело под Полтавой*, де *дело* вжито в старому значенні «бій, битва» (*Мокшенок В. М.* Словарь русской бранной лексики : Матизмы. Обсценизмы. Эвфемизмы.— Berlin, 1995.— С. 20). В українській мові цей топонім з відзначеним конотативним нашаруванням уживається в частотному й дотепер фразеологізмі *пропав, як швед під Полтавою* (*Скрипник Л. Г.* Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство.— 1970.— № 2.— С. 56), досить помітно був представлений у творчості І. Котляревського, наприклад: «Було полковник так лубенський / Колись к Полтаві полк веде, / Під земляні полтавські вали / (Де шведи голови поклали) / Полтаву-матушку спасать» («Енеїда»); «[Петро:] Климівський... служив в полку пана Кочубея на баталії з шведами під нашою Полтавою. [Возний:] В полку пана Кочубея? Но в славній полтавській времена... Кочубей не бил полковником і полка не іміл»; «[Микола:] ... (Співає:) ...Козаченьки / З москалями / Потішились / Над врагами, / Добре бившись за Полтаву / Всій Росії в вічну славу!» («Наталка Полтавка»). *«Полтава»* є назвою шоколадних цукерок місцевого виробництва (із зображенням на коробці Полтавської битви). Проте в сучасному мовному просторі України цей топонім саме з названою конотацією вже не належить до активного вжитку.

³² Див.: *Череватенко Л.* «Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови» // Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : Словник-довідник / Уклад. О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк.— К., 2002.— С. 727.

Хоч номінально ми в Європі,
В найкращій із її країн,
Але фактично — в Конотопі,
Що мучить нас, як сучий син.
Нема ні їсти, ані пити,
І навіть — соромно сказати,
Півдня доводиться ходити,
Щоби природі дань віддати.

А тут ще хуга сніжна висе,
Реве й свистить, як ідіот,
І замітає всі надії
На наш додому поворот.
Нема дістати де й окропу,
Аж навіть згадується «мать»...
Ох, швидше б цьому Конотопу
Нам, друже, риму показати!³³;

з протиставленням образу одного з духовних «центрів» України: «О ні, не вірю, любий мій П'ємонте (про Львів.— *О. Т.*), / мовляв, на Конотоп ти обернувся, / що ситі качки кричуть в калабанях, / а в підворіттях шастають шури» (Леся Степовичка).

Відома також спроба закріплення конотації провінційного безкультур'я, духовного застою за назвою міста *Миргород* (на основі зображення цього містечка в повістях М. Гоголя, насамперед у «Повести о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем»), яка не дістала поширення, у нарисі С. Есеніна «Железный Миргород» (1923 р.) — про його сприйняття Нью-Йорка й узагалі США.

Конотація провінційності оточує також назви деяких невеликих міст Правобережжя: «...переважна частина того, що робиться нині в українському мистецтві, далі *Жмеринки* чи Конотопа нікому не цікава» ([Інтерв'ю з кінорежисером Р. Балаяном]. — *КВ*, 5.05.1995); «— Париж — це далеко від *Бердичева*? — Дві тисячі кілометрів. — Боже, яка то глушина!» (старий жарт). Однак порівняно з ойконімами Лівобережжя з їхнім конотативним образом безнадійної глушини тут уже досить часто наявний «світліший» мотив гумору (зокрема, в «незліх» анекдотах). Так, на привокзальній площі Жмеринки споруджено пам'ятник Остапові Бендеру — героєві знаменитої дилогії І. Ільфа і Є. Петрова, на відкритті якого в жовтні 2001 р. голова міськради, ініціатора цього заходу, не без задоволення відзначив, що назва їхнього міста фігурує в різних анекдотах, а відомий композитор і гуморист В. Бистряков сказав: «Когда слышишь слово *Жмеринка*, невольно улыбаешься...» (т/к Інтер, гумористична програма «Золотий гусь», 18.10.2001). На Правобережжі провінційна «українська» тема переплітається з провінційною «єврейською» темою, з темою єврейської «містечковості» і тональністю «єврейських» анекдотів, хоча місць компактного розселення євреїв тут, звичайно, уже не лишилося.

На перший план ця тема виступає в конотативному ореолі назви міста *Бердичів* як «центру» українського єврейства: «...рабі Блайх добре розуміє роль українських євреїв у формуванні російського єврейського етносу. На одній з конференцій він пожартував: “у кожного професора-єврея з Москви або Санкт-Петербурга дідусь із Бердичева”»³⁴; «— Слава богу, все кончилось, — сочувственно проговорил Борис, — все с вас снято, возвращаетесь домой. — Домой?! — Антон Семенович с ненавистью посмотрел на Бориса. — Где он, дом-то? В вашем Бердичеве? ... — А ну, чеши отсюда..! — сказал Саша. ... — Вы чего, ребята? — беспокоило забормотал Антон Семенович. — Я ведь в шутку» (А. Рыбаков. Дети Арбата; це обмін репліками висланих до Сибіру етнічного росіянина і двох москвичів, що їх він розцінив як євреїв; початок 1930-х рр.); *українець* (козак) з *Бердичева* — іронічно про єврея.

Конотація провінційності увиразнюється в антитезах, побудованих на протиставленні відповідних топонімів і назв міст — відомих культурних (часто це *Париж*), наукових і т. ін. центрів. Наприклад, у мовленні знаменитого представника народної медицини, лікаря-костоправа М. А. Касьяна, який виріс і працював у Кобеляках (це, очевидно, жарт, популярний у тамтешньому середовищі):

³³ Див.: Щоденник Аркадія Любченка / Упоряд. Ю. Луцький.— Л. ; Нью-Йорк, 1999.— С. 44 (примітка А. Любченка: «Убиральня була в кінці двору метрів за 300 — і вся в дірах»).

³⁴ *Феллер М.* Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про нелюдське і людяне в них.— Дрогобич, 1998.— С. 301–302.

«Париж с Пекином нам до сраки. Столица наша — *Кобеляки*»³⁵; «Москва ваша мені до сраки, в нас столиця — *Кобеляки*» — так, за його словами, відповів лікар на запрошення представників найвищого керівництва СРСР переїхати на роботу до Москви на матеріально дуже вигідних умовах (т/к «Київ», програма «В гостях у Дмитра Гордона», 10.12.2009 — це повтор передачі 2005 р.).

2.5. «Комплексе Одеси». Комплекс семантичних і емоційно-оцінних асоціацій оточує назву міста *Одеса* (з похідними *одеський* і *одесит*, *одеситка*: *одеський колорит*, *«одесити — це окрема нація»* і под.) — це:

а) «місто (столиця) гумору»: існує поняття *одеського гумору*, *одеських анекдотів*, *жартів*; це «найсмійшніше місто на землі»; «Сліди [злочину] ведуть у найвеселіше місто Чорноморського узбережжя — Одесу» (російський т/с «Следствие вели...», слова ведучого в синхронному українському перекладі: т/с СТБ, 20.01.2008); «Одеській мові — власний словник! Де б не з'явився корінний одесит, його одразу ж упізнають за яскравою, наповненою дотепністю мовою. На жаль, останніми роками знаменита одеська говірка починає зникати. Носії цієї унікальної мови поступово роз'їжджаються по світу...» (Політика і культура, 2002, № 3, с. 50). В Одесі щороку першого квітня проводиться масове свято гумору — «Гуморина». Поняття «одеського гумору», по-перше, об'єднує в собі як популярне уявлення про особливості характеру та манери жартувати самих одеситів, тобто стереотип їхньої своєрідної веселості («найвеселіший народ»), так і сприйняття цього «неодеситами», тобто стереотип певної «кумедності» одеситів («найсмійшніший народ»), по-друге, включає в себе відповідні особливості як змістового плану (певний набір тем та ін.), так і плану форми — насамперед своєрідність так званої «одеської мови» («поговорим за життя», «это две большие разницы» та ін.)³⁶: «— Краще не кажіть мені за *Одесу!* — з гіркотою заявив мені один відомий бізнесмен з “перлини біля моря”. — У нас скільки планів було пов'язано з Едуардом Гурвіцом, а тут...» (КВ, 21.07.1999); «...саме це ж і є істинна чуттєвість грецької античності (на відміну від римської, імперської: в школі нас, на жаль, майже не вчать їх розділяти, а воно, як кажуть в Одесі, “*две большие разницы!*”!» (О. Забужко. Репортаж із 2000-го року). Як перша, так і друга грані «одеського гумору» тісно переплітаються з темами як «провінційності», так і «єврейськості»: багато «одеських анекдотів» неможливо відмежувати від «єврейських», оскільки в них фігурують персонажі — одеські євреї (так, у літературному музеї Одеси відкрито пам'ятник популярному героєві анекдотів Рабиновичу); певна кількість зворотів «одеської мови» виводиться з ідишу або принаймні асоціюється з ним³⁷;

б) місто з романтико-героїчним ореолом, похідним від романтики великого південного морського порту («місто моря і сонця») і колишнього «вільного міста» та героїки часів Великої Вітчизняної війни (ця конотація супроводить назву *Одеса*, зокрема, в піснях радянського періоду, особливо 40–50-х рр.). Як і Севастополь, Одеса — це місто-герой, але якщо епітетне словосполучення *сонячна*

³⁵ Цит. за: *Отин Е. С.* «Все менты — мои кенты...» (Как образуются жаргонные слова и выражения).— М., 2006.— С. 267 (російська мова в устах лікаря тут пояснюється, очевидно, тим, що це було інтерв'ю російськомовному виданню).

³⁶ Див.: *Степанов С. М.* Російське мовлення Одеси.— О., 2004.— 496 с.; *Zybatov L. N.* Die Sprache von Odessa und von «Klein-Odessa» (New York, Brighton Beach) // Sprachwandel in der Slavia : Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert : In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow.— Frankfurt am Main etc., 2000.— Тл. 2.— S. 941–958. Пор. також: «Одесса очень скверный город. Это известно всем. Вместо “большая разница” там говорят — “две разницы” и еще: “тудою и сюдою”. Мне же кажется, что можно много сказать хорошего об этом значительном и очаровательном городе в Российской империи» (И. Бабель. Одесса, 1916 р).

³⁷ В осіб, далеких від тем і мотивів єврейського життя, уявлення про походження деяких із таких зворотів може бути іншим, пор.: «В действительности, — комментировал Н. К. Михайловский, — Добролюбов и Писарев — это две большие разницы, как говорят русские немцы» (*Колесов В. В.* Язык города.— М., 1991.— С. 55).

Одеса належить до досить уживаних, то *сонячний Севастополь* потребує вже ширшого контексту;

в) незважаючи на наявність до назви міста відразу кількох перифразів з конотаціями високої або «веселої» позитивної оцінки (*Південна Пальміра, перлина біля моря, столиця гумору* та деяких ін.), чим не може похвалитися жодне інше з міст України, в образі *Одеси* все-таки відчувається наліт певної провінційності, уявлення про яку складається знов-таки з масових стереотипів деяких рис характеру одеситів та особливостей їхнього мовлення («одеський жаргон», «жлобський южный говорок»³⁸) і «єврейської містечковості» Одеси. У характері «справжніх» одеситів убачаються певні риси, які можуть сприйматися як позитивно — щирість, безпосередність, емоційність («Одесити — народ гарячий і симпатичний». — Ю. Яновський; «Одесситка — вот она какая! / Одесситка — пылкая, живая!..») — з куплетів ресторанної співачки в Одесі часів громадянської війни, які розлетілися по країні зі знаменитого свого часу кінофільму «Котовский», що вийшов на екрани на початку 40-х рр.), так і — як продовження цих позитивних рис: щирість і простота аж до безцеремонності — негативно;

г) місто «нестрашної» злочинності (шахрайства, дрібних крадіжок тощо): «— ...Ви знаєте, навіть в Одесі на Привозі так не грають у “наперстки”, як це роблять ліві сили в нашому парламенті» (Д. Табачник, глава Адміністрації Президента України.— Час, 24.05.1996); «— Вы из Одессы? — А шо, у вас шо-то пропало?» (з анекдоту); «— Контрабандный? Всю контрабанду делают в Одессе, на Малой Арнаутской улице...» (И. Ильф, Е. Петров. Двенадцать стульев). Ця досить невинна конотація, яка закріпилася незважаючи на достатньо грізну в недалекому минулому славу «Одеси-мами» як столиці злочинного світу Півдня Російської імперії, а потім СРСР, відому цілими періодами розгулу справжнього бандитизму, пояснюється, очевидно, відповідною традицією розповідей, легенд, пісенок, жартів і анекдотів про «Одесу нальотчиків і биндюжників», що поширювалися як в усному побутуванні (часто знов-таки зі специфікою «одеської» та «блатної» мови і «єврейським» колоритом), так і в творчості «одеської колонії» російських письменників, особливо радянського міжвоєнного періоду³⁹.

2.6. Лінія екологічних (техногенних) катастроф, аварій. Українським топонімом з найвідомішим не тільки в країні, а й у світі зловісним конотативним образом стала після 26 квітня 1986 р. назва невеликого поліського міста *Чорнобиль* на Київщині, поблизу якого відбулася страшна аварія на атомній електростанції, наслідки якої відчуваються й дотепер (стрімкому розростанню конотативних нащарувань навколо цього слова сприяла не тільки його референтна віднесеність, а й відповідна внутрішня форма, в якій убачають не лише ознаку «чорний», а й зв'язок з «биль»), наприклад: «Та Чорнобиль вічно берегтиме / Хрест своєї чорної біди» (І.Гнатюк)⁴⁰. Цей топонім розвинув як метонімічне значення за моделлю «місце — подія»: «аварія на Чорнобильській АЕС — найбільша техногенна ката-

³⁸ Юдин А. Украинская Одесса // Неприкосновенный запас.— М., 1999.— № 3.— С. 54. Цей колорит як одеського мовлення з широким набором «одесизмів», так і «містечковості» був щедро продемонстрований останнім часом у популярному російському телесеріалі «Ликвидация» (2007 р., режисер С. Урсуляк) — про боротьбу з масовою злочинністю в Одесі 1946 р.

³⁹ Певним аналогом до мовного стереотипу Одеси (до двох останніх конотативних ознак цього ойконіма) є хоронім *Поділ* — назва одного зі старих районів Києва, конотативний образ якого засвідчений у блатних і вуличних пісеньках 1-ої пол. XX ст. («Жил-был на Подоле Гоп со Смыком...»), у пісенці про Поділ «...Но без Подола наш Киев невозможен. / Как святой Владимир без креста. / Это же кусок Одессы, / Это новости для прессы / И мемориальные места!»), у «єврейських» анекдотах і жартах.

⁴⁰ Конотативно-образний розвиток цього топоніма постійно привертає до себе увагу дослідників (див., зокрема: *Сюта Г. М. Чорнобиль* — константа української мовно-поетичної свідомості // Мовознавство.— 2007.— № 4–5.— С. 44–49; *Гоцинець І. І. Образні конкретизатори концепту Чорнобиль* в українській мовній практиці кінця XX ст. // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту.— 2004.— № 5.— С. 49–53).

трофа в історії людства» («це було ще до / вже після Чорнобиля» — як позначення відповідної хронологічної віхи, вододілу в житті суспільства й окремої людини), так і три метафоричних (у тому числі з уживанням у формі множини — вже зовсім як апелятива): а) «рукотворний об'єкт (насамперед, звичайно, АЕС), який є джерелом техногенних катастроф»: «Який він [світ] може бути прекрасний, якщо в ньому існуємо ми? Ми, які землю вкриваємо *Чорнобилями?*» (М. Слабошпицький); значно частіше: б) «техногенна аварія, катастрофа з надзвичайно небезпечними наслідками»: *ще один (другий, новий) Чорнобиль, маленький Чорнобиль* (наприклад, про витік отруйних речовин на складі боєприпасів), *хімічний* і т.ін. *Чорнобиль*: «...недарма волають про “другий Чорнобиль” ті відважні пікетники, що, як молоді Прометеї, самі прикували себе до чадних коксохімівських труб вічно задимленого, загазованого Запоріжжя» (О. Гончар. — РУ, 17.09.1991); «На місці катастрофи біля Ожидова (біля м. Ожидів Львівської обл. у липні 2007 р. зійшли з колії й загорілися цистерни з жовтим фосфором.— О. Т.) зібрали близько 10 тонн кристалізованого фосфору на площі 450 кв. м. Ожидівську трагедію назвали “другим Чорнобилем”» (УМ, 17.07.2008); «...наша нація, зокрема жіноча її частина, стає ще більше хворою. Думаю, певною мірою це наслідок Чорнобиля, а також техногенного забруднення, зокрема великої кількості хімічних *чорнобилів*» (ГУ, 6.06.1996); «Підземний *Чорнобиль* не вибухне, коли вчасно і з розумом замінювати труби» (Хрещатик, 2.11.2001); в) «криза з катастрофічними наслідками»: *духовний (культурний, мовний, політичний і под.) Чорнобиль, синдром Чорнобиля* тощо: «Духовний Чорнобиль давно вже почався» (Л. Костенко); «Це Ви [до М. С. Горбачова.— О. Т.]... готували нам цей політичний Чорнобиль [про розвал СРСР.— О. Т.]» (Б. Олійник. Два роки в Кремлі); «...хіба та критична маса корупції, хабарництва, безвідповідальності, що вибухнула новим Чорнобилем у нашому суспільстві, — продукт нашої незалежності?» (І. Дзюба. — ЛУ, 4.09.1997); «Малоросія — Чорнобиль для українців» (О. Гринів.— МУ, 20.02.1997); «Чорнобиль в інформаційному просторі» (назва розділу в кн.: Погрібний А. По зачарованому колу століть, або Нові розмови про наболіле.— К., 2001). Ойконім *Прип'ять* (містечко, де, власне, й розташована Чорнобильська АЕС) засвідчив лише деякі конотативні зрушення у відзначеному напрямі (наприклад: «...в час Прип'ятей і Хіросим»: М. Рябчук.— Вітчизна, 1988, № 8, с. 8), на цьому, очевидно, й зупинившись.

Протягом кількох останніх років виявляє ознаки метафоризації ойконім *Алчевськ* (місто в Луганській обл., де взимку на початку 2007 р. унаслідок аварії в системі централізованого опалення протягом тривалого часу лишалася без тепла значна його частина): «...Україну поставили перед вибором: або транспортувати газ, або залишити без тепла південь і схід своєї країни. Глава держави не виключив, що наш вічний сусід (про Росію.— О. Т.) мав намір у такий спосіб “зробити на сході й півдні України сімсот *алчевськів*” та збудити протестні настрої» — про чергову російсько-українську «газову війну» (О. Черевко. — Сільські вісті, 15.01.2009); «Если не будет заплачено за воду, за газ, вода зимой в трубах замерзает, и мы превращаемся в город Алчевск» (з інтерв'ю міського голови Севастополя взимку 2009 р.). Пор. також наявність семантичних зрушень у ойконіма *Новобогданівка* (село поблизу Мелітополя, коло якого вже кілька разів відбувалися вибухи на складах боєприпасів): «Новобогданівка по-російськи. Унаслідок вибухів на арсеналі в Ульяновську загинули дві особи й було паралізовано ціле місто» (Д. Іванів. — УМ, 17.11.2009).

2.7. Лінія репресій радянського тоталітаризму. З кінця 80-х рр. у загальному контексті активного громадського обговорення й різкого засудження сталінського режиму в період «перебудови» стали інтенсивно конотуватися назви найвідоміших у радянські часи або нововиявлених місць ув'язнення та страт жертв політичних репресій, частина з них набула або міцніше закріпила відомі ще з царських часів (пор. *Сибір*, експр. *Сибіряка*: «А як скажуть: гине все,— / Просто в Сибіряку!» — Б. Грінченко. Переляканий; «І з тріумфом їх провадять

— / В Сибіряку, в Сибіряку».— В. Самійленко. Ельдорадо; часто в мн.: *сибіри*; *Соловки*) переносні метафоричні значення. Серед топонімів на території України з конотативним нашаруванням місця масових поховань жертв сталінських репресій — в одному ряду з топонімами *Куропати* (під Мінськом), *Катинь* (у Смоленській обл.), а також з *Бабин Яр* (місце поховання жертв гітлерівської окупації) — закріпилася назва *Биківня* (селище під Києвом, поблизу якого в лісі були знайдені місця масових поховань): «Досі ніхто не знає, скільки десятків тисяч наших співвітчизників лежать у Биківнянському лісі. *Биківня*, як і *Бабин Яр*, як *Освенцим* і *Соловки*, як *Бухенвальд* і *Катинь*, — це страшні символи мучеництва невинних жертв тоталітарних терорів. Тут, у Биківні, Сталін і його звидроднілі опричники убивали цвіт України і української нації» (з виступу Президента України В.Ющенка в Биківнянському лісі в День пам'яті жертв політичних репресій 17 травня 2009 р); з набуттям уже переносного значення: «Своя *Биківня* є і на Бориспільщині (с. Вороньків)», «Дністрянська *Биківня*» — про місце поховань жертв розстрілів НКВС неподалік м. Заліщиків Тернопільської обл. (з матеріалів інтернетної Вікіпедії).

Інші топоніми: найчастіше це, крім названих вище, *Біломорканал*, *Воркута*, *Колима*, нове *Сандормох* (урочище в Карелії, де в середині 90-х рр. були виявлені місця масових розстрілів в'язнів Соловків, зокрема багатьох представників української інтелігенції) — в Росії: «Упродовж майже 80 літ серце кожного українця боляче стискається при слові *Соловки*. Бо немає такої родини, по якій не потопталися б кутими чобітьми сталінські опричники...»; «...матвєєви, гаріні, раковські (виконавці вироків та їхні начальники в системі сталінських таборів.— *О. Т.*), прийшовши вдруге до влади, будуть ще жорстокіші, ще безжальніші до нас та наших дітей. Вони зроблять нашу країну суцільним *Сандормохом*» (Люди! Пам'ятаймо Сандормох! — Народна газета, 1997, № 45).

3. Антропоніми.

3.1. Найпомітніші зміни в конотативних образах антропонімів, що функціонують у мовному просторі України, відбулися, природно, у зв'язку з переходом до нового суспільно-політичного ладу та утвердженням її як самостійної держави, що має орієнтуватися вже на власну систему національних цінностей. У загальному контексті розвінчання комуністичної ідеології та набору усталених у радянській час цінностей у масовій свідомості позбувалися своїх ореолів знакові постаті радянської історії та їхні прізвища, які зникали з підручників, з назв міст, вулиць, суден. Дедалі рідше вже можна почути в постійних наріканнях (переважно з боку представників глибоко старшого покоління) на численні й різноманітні вияви соціальної несправедливості гіркі зітхання «От якби Ленін устав!» (*Ленін* тут — як утілення найвищої державної справедливості) і обурення «Нема на них Сталіна!» (*Сталін* — як уособлення справжнього державного порядку й суворої дисципліни та невідворотності покарання), хоча образ останнього продовжує домінувати в свідомості певних суспільних кіл. У межах українського національного дискурсу набув поширення засіб пейоративної метафоризації у формі множини прізвищ колишніх радянських лідерів: *косіори*, *брежнєви*, *маланчуки* і под.

Імена діячів національної історії та культури, які утверджуються тепер в українському ономастичному просторі, з одного боку, «підвищують» свій конотативний образ, стаючи назвами вулиць, транспортних засобів і т. ін., фігуруючи в написах на банкнотах національних грошових одиниць. Таке «підвищення», очевидно, особливо характеризує імена тих постатей, які в недалекому минулому офіційно подавалися як «вороги» — «українські буржуазні націоналісти» (як, наприклад, *Грушевський*) і «зрадники» (*Мазена*). З другого ж боку, прізвища та імена тих осіб, чиї зображення з відповідними написами фігурують на банкнотах, переходячи в розмовному мовленні, насамперед у молодіжному сленгу, до значення самих цих банкнот відповідної вартості, зазнають при такому «орозмовленні» певного «приземлення» (явище, відоме в різних мовах): *хмельницький*, *богдан*, *бо-*

дя «п'ять гривень», мазепа «десять гривень», франко «двадцять гривень», грушевський «п'ятдесят гривень», шевченко, тарасик «сто гривень» та ін.⁴¹

3.2. На роль типового прізвища «середнього українця» висувається *Петренко* (прізвище, досить частотне для Наддніпрянщини, — частотніше, ніж згадуване нижче *Іваненко*, але рідше, ніж, наприклад, *Ткаченко* або *Шевченко*): «Ось чому мер Києва, незалежно від того, хто він — Згурський чи *Петренко*, повинен був би представляти місто на з'їзді народних депутатів СРСР» (з інтерв'ю В. А. Згурського. — ВК, 25.04.1989); в анекдотах: «Міжнародний чемпіонат по распи-ттю спиртних напінтків. В фінал вийшли чотири спортсмена: англичанин, амери-канец, немец, українець *Петренко...*» (журн. «TV-парк», К., 2001, № 46); зокрема, про «інспектора ДАІ *сержанта Петренка*»: «Сержант Петренко оштрафував на трасі коток за... відсутність запаски й “лису” гуму»; інспектор ДАІ з таким прізви-щем був одним з головних героїв гумористичної телевізійної програми «Повне Мамаду» в 2-ій пол. 90-х рр.: «— Сержант Петренко сьогодні ще не снідав!» (так він пояснював підставу для своїх причіпок до водіїв), пор. уже як узагальнення за межами анекдотів: «Вітчизняний сержант Петренко вже не є монополістом ав-тошляхів» (УМ, 21.07.2004). В «Українському правописі» 1960 р. серед прикладів українських прізвищ на першому місці подано *Іван Петренко*.

Є, таким чином, підстави вважати, що прізвище *Петренко* в такому узагаль-неному значенні українця витіснятиме з мовної практики уживане також прізви-ще *Іваненко* (хоча, наприклад, в «Українському правописі» 1990/93 рр. замість *Петренко* в попередній редакції правопису введено *Іваненко*). Такі формули узагальненого позначення середніх українців, як «*Іваненко, Петренко, Сидо-ренко*» («...Отже, найближчий сусіда кондуктора не Іваненко і не Петренко, чий місячний заробіток не ділиться рівно на три, а Сидоренко»: замітка «На задачку “Як прізвище машиніста?”» — КВ, 28.02.1997) або «*Іваненко-Петренко*» («Письменницька популярність... є все-таки явищем об'єктивним, адже перед-бачає масове захоплення читачів творчістю Іваненка чи Петренка. Навіть коли той Іваненко-Петренко, м'яко кажучи, на класика не тягне»: В. Баранов, пи-сьменник. — ЛУ, 25.03.1999), є, очевидно, українізованими варіантами відомої російської формули «*Іванов, Петров, Сидоров*» («На Ивановых [Ивановых, Петровых, Сидоровых] вся Россия держится!»), яка також продовжує вживатися в мовленні україномовних осіб («Річ не у тому, що в центрі скандалу опинилися О. Омельченко і В. Ющенко, а в тому, що на цьому місці можуть бути *Іванов, Сидоров, Петров* — будь-хто з громадян України» — з виступу тодішнього міського голови Києва О. О. Омельченка: СП, 18.01.2002), хоч уже, природно, дедалі менше в загальних рамках «українізації» української мови.

Серед особових жіночих імен на роль позначення «середньої», або «простої» (скоріше все-таки «простої»), українки висувається зовсім не найчастотніше те-пер ім'я *Галля* (раніше це була б, очевидно, *Маруся*): а) як жартівлива назва про-водової радіоточки в домішках (пор. інші її назви: *брехунець, колгоспник*): «На Перечинщині нараховується понад п'ять тисяч радіоточок. За їх прослуховуван-ня щомісяця належить сплачувати по 50 копійок. Та, на жаль, за “Галю” розрахо-вуються хіба що одиниці» (Срібна земля — Фест, Ужгород, 16.10.1997); б) як жартівлива назва скульптури молодої жінки як символу України на вершині ко-лони й водночас назва всього цього монумента Незалежності України на майда-ні Незалежності в центрі Києва, відкритого до 10-річчя незалежності в серпні 2001 р.: «...К рјадам “оранжевых” примкнула и самая недоступная, казалось бы, девушка города, называемая в народе “Галей”. У подножия женской фигуры, на

⁴¹ Див., наприклад: *Ставицька Л.* Український жаргон : Словник.— К., 2005.— 496 с.; *Аркушин Г.* Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині.— Луцьк ; Люблін, 2005.— С. 192.

висоте нескольких десятков метров, теперь развевается оранжевый флаг» (В. Веремий.— Газета по-киевски, 26.11.2004).

4. За ступенем завершеності розвитку семантико-образних і емоційно-оцінних нашарувань розглянуті топоніми та антропоніми являють собою неоднорідну картину. По-перше, частина з них уже сформувала цілком виразні переносні значення — з виходом на рівень апелятивної лексики. По-друге, ще в межах своєї вихідної, базової референтної віднесеності за виразністю конотативного ореолу такі оніми, як *Одеса*, різко вирізняються на тлі не тільки, наприклад, *Київ* з досить слабким асоціативним комплексом, а й *Крути* і навіть *Чорнобиль*. Так, назва *Одеса* вільно переходить у висловленні від конкретно-ідентифікаційної до загальнішої таксономічної (класифікаційної) функції в позиції предиката: «Як відомо, *Одеса* — це *Одеса*. І я згадую цю відому істину...» (ВК, 25.05.1989), пор. на рівні апелятивної лексики «Закон є закон» і под. Так само в іменниках на позначення жителів цього міста: «*Одесити* є *одесити*. Гумору не втрачають» (т/к Новий, «Репортер», 22.12.2009), де подальше пояснення тільки уточнює, яка саме з наявного набору ознак «одесита» мається на увазі, але самé речення формальної тотожності зі словом *одесит* може існувати й без такого ширшого контексту; з підсиленням такої функції: «Він *справжній (типовий) одесит*»⁴². Похідний прикметник *одеський* у сполученні з деякими іменниками (*одеський гумор* та ін.) уживається в складі усталених або вже майже усталених зворотів. Пор., з іншого боку, враження незрозумілості, неясності у випадках уживання в подібних конструкціях прикметників, похідних від назв двох найбільших українських міст: «Кияни, кияни, кияни, / Ви сестри мої і брати. / Я з вами в дощі й снігопади / У черзі за щастям стою / І лаю *по-київськи* владу, / Й горілку *по-київськи* п'ю» (Ю. Рибчинський. Хрещатик); «Стихи у Евгения Ланна были беспомощные, малопонятные, но очень претенциозные, с каким-то *харьковским* шиком» (Н. Чуковский. Литературные воспоминания).

Лексикографічній фіксації (причому не тільки в спеціальних ономастичних та лінгвокраїнознавчих, але і в звичайних словниках тлумачного типу) мають підлягати, звичайно, оніми не тільки з уже сформованими переносними значеннями, а й конотативні оніми у своїй власній функції (очевидно, в додатках до словника)⁴³. (Неминучий фактор суб'єктивності лексикографа при цьому, безперечно, істотно зростає як у доборі таких імен, так і в їх інтерпретації). У перспекті нового багатотомного тлумачного словника української мови, зокрема, передбачалося:

⁴² На рівні апелятивної лексики серед іменників — назв осіб найсприятливіший матеріал для формування асоціативного образу типового представника кого-небудь становлять насамперед найменування за родом занять і соціальним становищем («Він типовий солдат, колгоспник, інтелігент, професор, боксер»), але за умови достатньої відомості їхніх денотатів (пор. «невпізнаваність», у всякому разі для широкого загалу, образів «типового паркетника або дзюдоїста») (див.: *Шатуновский И. Б.* Синтаксически обусловленная многозначность // Вопр. языкознания.— 1983.— № 2.— С. 76–79). Ті чи інші катойконіми та етноніми втягуються в цей семантичний процес також у міру достатньо широкого уявлення (неважливо, істинного чи хибного) про їхні денотати. Так, наші уявлення про вдачу, ментальність, наприклад, французів дозволяють нам погоджуватися з такою, зокрема, їхньою рисою: «Нам так не жить розлого, як жили / Діди, поважні, ніби чорногузи... / Швидкі ми стали, наче ті французи» (М. Рильський. Чумаки), однак не погоджуватися з іншою рисою: «Французи повинні бути французами, а вони напустили на себе якусь філософію» (Леся Українка, з листа) (філософію ми охочіше асоціюємо з німцями).

⁴³ Див. про це, зокрема: *Щерба Л. В.* Опыт общей теории лексикографии // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность.— Ленинград, 1974.— С. 278–281. Див. також: *Ступин Л. П.* Собственные имена и проблема их включения в толковые словари (на материале словарей Уэбстера) // Учен. зап. Ташкент. пед. ин-та иностр. языков.— 1963.— Вып. 7. Ч. 1 : Серия филол. наук.— С. 133–145. Щодо побудови словникової статті, яка подає такого роду онімію, див. також, наприклад: *Верецагин Е. М., Костомаров В. Г.* Зазнач. праця.— С. 118–135; *Küpper H.* Wörterbuch der deutschen Umgangssprache.— Stuttgart, 1987.— 959 S. (перше видання — 1965–1972).

«...Подібні імена здебільшого не можуть бути схарактеризовані без залучення елементів енциклопедичного опису, але тільки в найзагальнішій формі і з обов'язковим урахуванням місця того чи іншого слова в мовній свідомості народу. Напр.: **ДНІПРО**... Велика повновода ріка в східній частині Європи, основна течія якої пролягає через Україну: велика ріка українського народу, символ України»⁴⁴. Для підтвердження й унаочнення другої частини такого тлумачення подається ілюстративний матеріал на зразок: «Нема на світі України, / Немає другого Дніпра, / А ви претеса на чужину / Шукати доброго добра» (Т. Шевченко); «Ось і він, Дніпро, величний і древній, народна українська ріка!» (Ю. Яновський).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ВЗ	— «Високий Замок» (газ., Львів).
ВК	— «Вечірній Київ» (газ.).
ГУ	— «Голос України» (газ.).
ЗВУ	— «За вільну Україну» (газ., Львів).
КВ	— «Київські відомості» (газ.).
КПвУ	— «Комсомольская правда в Украине» (газ.).
ЛУ	— «Літературна Україна» (газ.).
МГ	— «Молода Галичина» (газ., Львів).
МУ	— «Молодь України» (газ.).
НП	— «Незалежний погляд» (газ.).
Орф.-08	— Український орфографічний словник / Уклад.: В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун / За ред. В. Г. Скляренка.— 8-е вид.— К., 2008.— 984 с.
П.	— «Поступ» (газ., Львів).
РУ	— «Радянська Україна» (газ.).
СП	— «Слово Просвіти» (газ.).
Суб.п.	— «Суботня пошта» (газ., Львів).
т/к	— телеканал.
т/с	— телесеріал.
ТСН	— «Телевізійна служба новин».
УК	— «Урядовий кур'єр» (газ.).
УМ	— «Україна молода» (газ.).
УР-1	— Українське радіо, перша програма.
УС	— «Українське слово» (газ.).
УТ-1	— Українське телебачення, перший канал.
УУ	— «Урок української» (журн.).

О. О. TARANENKO

CONSIDERING SOME ISSUES OF MODERN UKRAINIAN ONOMASTICS : TENDENCIES OF CONNOTATIVE ASSOCIATIONS

The article deals with several phenomena in Ukrainian onomastics (mainly at the close of the XXth — in the beginning of the XXIst centuries) connected with the forming of connotative associations in some groups of toponyms and in some personal names (including formation of new, figurative meanings): a) connotative “sociolinguistic map” of Ukrainian toponymy consisted of a number of semantic directions; b) several new phenomena in Ukrainian personal names.

Key words: modern Ukrainian onomastics, sociolinguistic onomastics, onomastic connotation, Ukrainian toponymy, Ukrainian personal names

⁴⁴ Тараненко О. О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника).— К. ; Кам'янець-Подільський, 1996.— С. 6–7.